

PIOTR SZUKALSKI

Uniwersytet Łódzki
Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny
Katedra Socjologii Stosowanej i Pracy Socjalnej

1 DYSKRYMINACJA ZE WZGLĘDU NA WIEK JAKO BARIERA JAKOŚCI ŻYCIA SENIORÓW

AGE DISCRIMINATION AS A BARRIER FOR QUALITY OF LIFE OF THE ELDERLY

Artykuł wpłynął do redakcji 06.12.2015; po recenzjach zaakceptowany 04.04.2016.

Szukalski P., 2015, *Dyskryminacja ze względu na wiek jako bariera jakości życia seniorów*, [w:] Janiszewska A. (red.), *Jakość życia ludzi starych – wybrane problemy*, „Space – Society – Economy”, 14, Department of Population and Services Studies, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 11–23.

Dr hab. Piotr Szukalski, prof. UŁ, Uniwersytet Łódzki, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, Katedra Socjologii Stosowanej i Pracy Socjalnej, ul. Rewolucji 1905 roku 41/43, 90-214 Łódź; e-mail: pies@uni.lodz.pl

Zarys treści

Dyskryminacja ze względu na wiek oznacza nierówne traktowanie jednostek z uwagi na ich wiek. Najczęściej uderza ona w seniorów, obniżając ich aktywność, samoocenę i ocenę formułowaną przez innych. Celem niniejszego opracowania jest wskazanie najważniejszych, kulturowych uwarunkowań ageizmu, jego przejawów, przestrzennego zróżnicowania we współczesnej Europie oraz działań, jakie należy podjąć w celu ograniczania skali dyskryminacji osób starszych.

Słowa kluczowe

Dyskryminacja ze względu na wiek, ageizm, bariery aktywności osób starszych, osoby starsze, aktywność społeczna.

1.1. WPROWADZENIE

Życie społeczne pełne jest konceptów o charakterze uprzedzeń i stereotypów, wchodzących w skład imaginariów jednostek i zbiorowości. Niektóre z tych uprzedzeń i stereotypów odnoszą się do wieku. Wówczas gdy występuje różnicowanie sposobu myślenia o indywidualach i grupach oraz ich traktowania jedynie z uwagi na wiek osiągnięty przez te osoby, mamy do czynienia z dyskryminacją ze względu na wiek (zamiennie używany jest termin *ageizm* – od ang. *ageism*). Z dyskryminacją ze względu na wiek mamy do czynienia zarówno wtedy, gdy ktoś jest inaczej traktowany z uwagi na bycie osobą „zbyt młodą”, jak i „za starą”. Owe odmienne traktowanie może przyjąć formę zarówno negatywną (*szyskanowanie*, *marginalizowanie*), jak i pozytywną (*uprzywilejowanie*).

Problem dyskryminacji ze względu na wiek w praktyce dotyczy przede wszystkim osób starszych, w przypadku których istnieją silne negatywne społeczne postawy, uprzedzenia i stereotypy prowadzące do podejmowania przez liczne osoby i zbiorowości zachowań w mniejszym lub większym stopniu krzywdzących lub wręcz szkodliwych dla seniorów. Zachowania takie ograniczają możliwość pełnego życia społecznego seniorów, ograniczając tym samym ich aktywność, samoocenę i ocenę formułowaną przez innych, a w efekcie i jakość życia osób najstarszych.

Niniejsze opracowanie ma za cel przedstawienie zjawiska dyskryminacji ze względu na wiek jako bariery jakości życia osób starszych. Powyższy cel główny zrealizowany zostanie poprzez trzy cele szczegółowe: 1) przedstawienie istoty omawianego zjawiska, 2) przedstawienie kulturowych uwarunkowań pojawiającego się *ageizmu*, 3) omówienie sposobów ograniczania zasięgu dyskryminacji ze względu na wiek.

1.2. DYSKRYMINACJA, CZYLI CO?

Łaciński czasownik *discriminare* oznacza odróżniać, rozróżniać, inaczej traktować. W większości języków europejskich utworzony od tego czasownika rzeczownik uznawany jest za synonim gorszego traktowania. Z punktu widzenia etymologicznego, tymczasem można mówić o dyskryminacji negatywnej i pozytywnej, a zatem zarówno o gorszym traktowaniu, jak i o uprzywilejowaniu. Obie powyższe formy dyskryminacji ze względu na wiek występują, mało tego, ukuto specjalny termin „*ageizm współczujący*” (*compassionate ageism* – Binstock 2010) do określenia sytuacji, gdy – chcąc pomóc „biednym, schorowanym, pozbawionym sił starszkom” – w imię działań pomocowych (*dyskryminacja pozytywna*) buduje się społeczne odczucia o negatywnym zabarwieniu, prowadzące do wzmocnienia stereotypów i uprzedzeń, a w konsekwencji do wzrostu częstości, skali i intensywności dyskryminacji negatywnej. Stąd już blisko do konstatacji, aby

nie budować programów pomocowych, gdzie jako główne/jedynie kryterium stosowany jest odpowiednio zaawansowany wiek, aby nie rozbudzać negatywnych opinii na temat osób w tym wieku, lecz aby – projektując działania – jako kryterium z nich skorzystania wprowadzać inne obiektywne warunki (stan zdrowia, wysokość dochodów itp.).

Występowanie pozytywnej dyskryminacji wobec osób starszych – niezależnie od spełnienia przez nie innych kryteriów – może dodatkowo ugruntowywać negatywne stereotypy na temat seniorów, a przede wszystkim rozbudowywać skalę uprzedzeń wobec nich. Warto zatem się zastanowić, na ile wbudowane w naszą kulturę trwałe przejawy pozytywnej dyskryminacji (np. ustępowanie miejsca starszym, zwyczajowa kolejność zabierania głosu w dyskusjach, niesymetryczność form zwracania się do siebie itp.) szkodzą seniorom, przede wszystkim tym młodszym, bardziej sprawnym, ugruntowując nieprzychylną wobec nich atmosferę. Swego czasu próbowano ten problem rozwiązać, wdrażając odmienne nazwy na seniorów w różnym wieku (podział na *young old*, „młodzi starzy”, tj. osoby w wieku 65–74 lata, *old-old*, „starzy starzy”, 75–84 lata i *the oldest old*, „najstarsi starzy”, osoby w wieku 85 lat i więcej) (Suzman i in. 1992, s. 3). Gerontolodzy będący autorami i sprawcami upowszechnienia się tych terminów ze zdziwieniem zaobserwowali, iż wdrożenie tych – z pozoru różnicujących terminów – nie zmniejszyło (lub uczyniło to w niewielkim stopniu) skali uprzedzeń do młodszych seniorów, wzmacniając natomiast uprzedzenia i stereotypy wobec najstarszych grup wieku.

Sam ageizm wobec osób starszych to w praktyce podbudowane uprzedzeniami i stereotypami – wynikającymi przede wszystkim z braku kontaktu między osobami i grupami w różnym wieku – gorsze traktowanie seniorów w różnych sferach życia (Palmore 1990, s. 4), przy czym warto zaznaczyć, że dzieje się tak tylko na podstawie chronologicznie definiowanego wieku tych osób, a nie ich indywidualnej sprawności, zdolności, samodzielności (Levy i Banaji 2002, s. 50). W efekcie zestaw ageizm można zdefiniować jako zbiór przekonań, uprzedzeń i stereotypów mających swe podstawy w biologicznym zróżnicowaniu ludzi, związanym z procesem starzenia się, które dotyczą kompetencji i potrzeb osób w zależności od ich chronologicznego wieku (Bytheway 1995, s. 14).

1.3. KULTUROWE PRZYCZYNY DYSKRYMINACJI

Mówiąc o dyskryminacji ze względu na wiek, zastanowić się trzeba nad jej powodami. Pomijając takie czynniki, jak opisane gdzie indziej (Szukalski 2008, 2012) wiązanie wieku z pogarszaniem się stanu zdrowia, traktowanie osób starszych jako grupy w pełni homogenicznej, czy zwykła obawa przed starością jako etapem życia poprzedzającym śmierć, zdawać sobie należy sprawę, że każde społeczeństwo posiada również i kulturowe determinanty różnicowania jednostek z uwagi na wiek.

Ważną, a może najważniejszą przyczyną funkcjonujących postaw i łatwości rozprzestrzeniania się stereotypów na temat starości jest typowa dla naszego obszaru kulturowego segregacja przestrzenna ze względu na wiek. Dzieci i młodzież obecnie na etapie nieświadomego kształtowania obrazu świata i światopoglądu (tzw. efekt demonstracji bazujący na obserwacji tego, jak zachowują się w pewnych sytuacjach otaczający nas dorośli) w zasadzie nie mają kontaktów z seniorami innymi niż członkowie najbliższej rodziny. O ile w przeszłości, przy zdecydowanie większej skali występowania wielopokoleniowych gospodarstw domowych, odwiedzanie przez dzieci i młodzież rówieśników samoistnie oznaczało stykanie się z ich dziadkami, o tyle powszechne wprowadzenie zasady neolokalności¹ prowadzi do braku takich możliwości. Segregacja ze względu na wiek prowadzi do niemożności poznania rzeczywistych zachowań, poglądów osób starszych, prowadząc do większej podatności na stereotypy i uprzedzenia w tym względzie (Palmore 2005a).

Innym problemem jest brak wzorca odnośnie do tego, jak starość powinna wyglądać. Tradycyjnie, starość związana była z powolnym wycofywaniem się z realizowanych dotąd karier, zwłaszcza tych gratyfikowanych finansowo. Seniorom pozostawiano w zasadzie jedynie do wypełniania role rodzinne oraz rolę strażników pamięci i kultu. Niestety, zapóźnienie kulturowe jest przyczyną, dla której mimo zmiany realiów życia z trudem, oporami i ewidentnie zbyt późno wdrażane są próby wynajdowania nowych ról społecznych dla seniorów (Szukalski 2014)². Współcześnie, widoczne są próby rozwiązania tych problemów poprzez – z jednej strony – redefinicję wieku, od którego rozpoczyna się starość (zob. dyskusja na temat początku ekonomicznej starości, czyli dyskusja o wieku emerytalnym), z drugiej zaś poszukiwanie nowych ról, mających zakończyć etap „ról bez ról” (Burgessowskie *roleless role*), jak kiedyś nazwano emeryturę. W tym drugim przypadku próbuje się aktywizować emerytowane jednostki poprzez zachęcanie

¹ Zasada neolokalności mówi o wyborze przez zawierającą związek małżeński parę jako miejsca zamieszkiwania lokum niezależne, oddzielne od miejsca zamieszkiwania rodziców nowożeńców. W przeszłości normą było, że przynajmniej czasowo zamieszkiwało się z rodzicami panny młodej (matrilokalność) lub pana młodego (patrilokalność).

² Hipoteza zapóźnienia kulturowego mówi, że przemiany technologiczne, jakie występują we współczesnych społeczeństwach, występują z szybkością, której nie może dorównać proces zmiany społecznej, proces modyfikujący rozpowszechnione w danej społeczności schematy myślowe, wartości, cele, instytucje w Veblenowskim rozumieniu. Tym samym zmiany realnych zachowań podmiotów następują w opóźnieniu w stosunku do możliwości wyznaczonych rozwojem technologicznym, „dostępnością technologiczną”. Wynika to przede wszystkim z trudności związanych z uzyskaniem przez nowe potencjalne zachowania „dostępności mentalnej”, z psychicznym – choć kształtującym się głównie pod wpływem czynników społecznych, niechęci postępowania w sposób narażający zaspokajanie potrzeby przynależności – kosztem podjęcia niekonwencjonalnego, nietradycyjnego zachowania.

je do podejmowania działań w sferze wolontariatu, samopomocy, edukacji czy w sferze działań konsumpcyjnych (np. turystyka). Wciąż jednak – gdyby zapytać o to przechodnia na ulicy, zwłaszcza polskiej ulicy – brak jest pozarodzinnych i pozawyznaniowych ról, jakie społeczeństwo chciałoby przypisać seniorom.

Pomijanym zazwyczaj narzędziem oddziaływania na skalę ageizmu jest kwestia języka jako narzędzia budującego stereotypy i umożliwiającego dyskryminację. Język tymczasem jest nie tylko podstawowym narzędziem komunikacji, ale i tym tworem kultury, który mimochodem przekazuje wartości funkcjonujące w danej kulturze. Zazwyczaj traktujemy język jako neutralne narzędzie komunikacji, umożliwiające przekazanie informacji, a zatem dokonanie bezstronnego opisu rzeczywistości. Tymczasem język jest – pomijając jego warstwę opisową – również i nośnikiem informacji o stosunku (tj. o postawach i ocenach) podmiotu dokonującego opisu do opisywanego przedmiotu. Z opisowego punktu widzenia terminy „senior”, „starzec”, „stary dziad” czy „stary piernik” mają tę samą wartość – odnoszą się do starszego mężczyzny. Jednak każdy z nich w rzeczywistości niesie w sobie również i informację o stosunku osoby wypowiadającej ten opis do opisywanego indywiduum. Świadomość wagi języka jako czynnika kształtującego, o ile wręcz nie narzucającego, sposób myślenia o pewnych kategoriach i zjawiskach, prowadzi do pojawienia się lekceważonej, a niekiedy wręcz wyśmiewanej, „rewolucji nominalistycznej”, czyli do pojawienia się nowego zestawu nazw na określenie znanych od dawna zjawisk. W sferze nas interesującej to przykładowo promowanie nazwy „osoby starsze” (a w przyszłości może i „osoby urodzone wcześniej”) zamiast „osoby stare”, co podkreślać ma – z jednej strony – względność zajmowanej przez tę grupę pozycji, z drugiej zaś – „obcinać” związki logiczne z czymś starym, przestarzałym, mało wartościowym. Skuteczna walka z dyskryminacją ze względu na wiek musi uwzględniać aspekt zmiany języka, jakiego używamy mówiąc o starości, starzeniu się i populacji seniorów, w celu uniknięcia tradycyjnie przypisanych dotychczas używanym terminom wartości ocennych i „złych” emocji.

1.4. PRZESTRZENNE ZRÓŻNICOWANIE AGEIZMU

Ageizm, odzwierciedlając kulturowe rudymenty danej społeczności, jest zróżnicowany przestrzennie. Nieliczne, prowadzone na ten temat badania wskazują, iż na terenie Europy postrzeganie ageizmu jako problemu znacząco się różni. Aż 68% respondentów we Francji i jedynie 17% w Turcji uznało, że jest to poważny problem społeczny. W Polsce udział ten wynosił 52%, przy średniej dla badanych państw 44%. Występuje przy tym umiarkowana korelacja pomiędzy powyższym osądem a jego przeciwieństwem. Różnice występują również w przypadku częstości osobistego zetknięcia się z gorszym traktowaniem z uwagi na wiek respondenta (choć w tym przypadku nie odnosi się to jedynie do seniorów). Ekstremalne

wartości odnotowano w Czechach (54%) i na Cyprze (17%), zaś w Polsce (28%) odpowiedź taka występowała rzadziej niż średnio w badanych krajach europejskich (35%). Podobne różnice występowały w przypadku badania poszczególnych wymiarów gorszego traktowania (np. brak szacunku, przejawów nadużyć itd.), jak i w przypadku oceny negatywnych uczuć wobec seniorów. Generalnie najgorzej wychodziły byłe kraje socjalistyczne – choć Polska wraz z Chorwacją i Słowenią były tu chwalebny wyjątkiem – a najlepiej kraje Europy Południowej (Portugalia, Cypr, Malta), Holandia i Dania (AgeUK 2011). W przypadku naszego kraju warto jednak zaznaczyć, że jednocześnie byliśmy społeczeństwem oceniającym seniorów 70+ jako najmniej kompetentnych w skali całego kontynentu.

Przestrzenne zróżnicowanie podejścia do dyskryminacji seniorów istnieje pewnie i w skali poniżej krajowej, regionalnej i lokalnej. Dostępne, polskie dane nie umożliwiają jednak jednoznacznej oceny. Przykładowo *Diagnoza społeczna* zawiera jedynie pytanie o to, czy w ciągu ostatniego roku respondent był dyskryminowany (poniżany) ze względu na narodowość, wygląd, przekonania lub z innych powodów (pyt. 91 w części indywidualnej kwestionariusza³), pomijając bezpośrednio kwestie wieku. Z kolei w raportach z badań CBOS (2009) pomijany jest wątek przestrzenny, a prezentowane jedynie przekroje społeczno-demograficzne. Jedynym wyjątkiem, pośrednio mówiącym o przestrzennym zróżnicowaniu ageizmu na rynku pracy jest analiza realizowanych w latach 2004–2009 programów ukierunkowanych na pomoc starszym pracownikom i bezrobotnym (Urbaniak, Wiktorowicz 2011). Zamieszczone tam przestrzenne analizy operują jednak na liczbach bezwzględnych, co uniemożliwia wyciągnięcie bezspornych wniosków.

1.5. PRZEJAWY AGEIZMU

Pomni przedstawionych wcześniej uwag odnośnie do kulturowych przyczyn dyskryminacji ze względu na wiek, przyjrzyjmy się podstawowym przejawom ageizmu. Owe manifestacje uprzedzeń równie dobrze występować mogą w postaci indywidualnej, jak i w postaci zinstytucjonalizowanej. Grzechy ageizmu przyjmują różne postaci – przewinień „myślą, mową, uczynkiem i zaniedbaniem”. Oto najważniejsze z nich:

Niedostrzeżenie – występowanie „niewidzialności”, „przezroczystości”, dostrzegane przez seniorów bardzo wyraźnie w miejscach publicznych, gdzie inne osoby przechodzą obok bez zwracania jakiegokolwiek uwagi na spacerującą osobę starszą. Ten typ ageizmu przejawia się również brakiem ofert rynkowych dla osób starszych, niedostrzeganych jako specyficzna grupa potencjalnych konsumentów.

³ http://www.diagnoza.com/pliki/kwestionariusze_instrukcje/kwestionariusze_2015.pdf.

Lekceważenie – uznawanie, iż opinie, wyznawane wartości i potrzeby osób starszych są mniej ważne i mniej cenne niż jednostek młodych, znajdujących się „w pełni sił”. Przejawem lekceważenia jest „sepizacja” (*somebody else's problem* – to kłopot kogoś innego) pojawiających się problemów artykułowanych przez seniorów.

Ośmieszanie – świadome przeinaczanie i karykaturalne wyolbrzymianie problemów seniorów i ich sposobów rozwiązywania owych problemów, mające na celu wskazanie „żałosności” sytuacji osób starszych.

Paternalizm/nadopiekuńczość – skłonność do wyłączenia seniora w wykonywaniu niektórych czynności dnia codziennego, nawet w sytuacji, gdy jest on/ona w stanie samodzielnie dać sobie w tym przypadku radę i nie widzi potrzeby odwoływania się do pomocy innych.

Protekcjonalność – skłonność do traktowania seniora jako osoby niezdolnej do funkcjonowania bez wsparcia danej jednostki bądź instytucji, wsparcia udzielanego w szczególności z uwagi na wiek sposób, wskutek przekonania o własnej zdolności do właściwego (tj. dostosowanego do ograniczonych dyspozycji seniora o charakterze mentalnym) udzielania pomocy. Występuje zwłaszcza w przypadku, gdy senior jest niepełnosprawny i wymaga stałej opieki. Przybiera różne formy: a) werbalną – od upraszczania budowanych zdań – jakby mówiło się do dziecka – poprzez wielokrotne powtarzanie pewnych stwierdzeń, używanie form *pluralis communis* zamiast „Pan/i”, aż do pomijania owych form grzecznościowych i używania stwierdzeń „dziadku”; b) behawioralną – zastępowanie seniorów w wykonywaniu pewnych czynności wskutek przekonania „ja i tak zrobię to lepiej niż jakiś <staruch>”. Rezultatem protekcjonalności jest burzenie poczucia godności seniorów i niejednokrotnie wzmaganie bezradności. W swej najwyższej formie protekcjonalność poprzez mechanizm wyuczony bezradności prowadzi do swoistej infantyliczacji seniorów.

Zaniedbanie – pomijanie (świadome lub nieświadome) istotnych potrzeb psychosomatycznych, społecznych i materialnych osób starszych. Specyficznym przypadkiem zaniedbania jest niedostarczanie informacji seniorom o przysługujących im prawach socjalnych i zdrowotnych, prowadzące często do nieuświadomienia sobie przez nich istniejących potrzeb i sposobów ich zaspokojenia.

Segregacja – oddzielenie seniorów od reszty społeczeństwa/społeczności poprzez skupienie ich na wyodrębnionym terytorium. Z reguły takie oddzielenie wyjaśniane jest chęcią „stworzenia mikroświata dostosowanego do specyficznych potrzeb najstarszych”. W polskich realiach tym terytorium jest dom pomocy społecznej dla osób starszych, aczkolwiek wiele osiedli mieszkaniowych, a zwłaszcza budynków wielomieszkaniowych, budowanych w latach 1960. i 1970. również spełnia podstawową dystynkcję – koncentrację osób starszych, prowadzącą do ich wyraźnej dominacji jako najliczniejszej grupy wieku. Z segregacją z reguły związana jest **izolacja społeczna**, przez którą rozumie się niewystarczający zdaniem

seniorów poziom integracji jednostki z grupą lub innymi, młodszymi osobami w szersze środowisko. Jeszcze wyższym stopniem braku integracji charakteryzuje się **odrzućenie**, polegające na nieutrzymywaniu kontaktów interpersonalnych innych niż konieczne z wypukleniem ich oficjalnego charakteru. Konsekwencją izolacji – a tym bardziej odrzućenia – jest z kolei poczucie osamotnienia, a w rezultacie apatia osoby starszej.

Nadużycia finansowe – związane są z niesprawiedliwym, nieuzasadnionym lub sprzecznym z literą prawa użyciem zasobów materialnych, tytułów własności i uprawnień znajdujących się w posiadaniu seniora. Do tej grupy nadużyć należą wszelkiego rodzaju oszustwa rynkowe związane ze świadomym wykorzystywaniem niewiedzy i bezradności seniorów jako konsumentów. Z nadużyciami finansowymi często powiązane są nadużycia prawne, gdy – korzystając z niewiedzy, osłabionego krytycyzmu seniorów lub ich faktycznej niepoczytalności – podejmowane są kroki mające na celu ograniczenie samodzielności prawnej osoby starszej lub też przejście tytułów własności i uprawnień znajdujących się w ich posiadaniu (zachęcanie do spisywania testamentu, aktów darowizny czy umów „sprzedaży” lub wręcz ich podrabianie; zawieranie fikcyjnych małżeństw).

Nadużycia cielesne – przejawy fizycznej agresji w stosunku do osób starszych, przybierające formy od względnie łagodnej (popychanie, szturchanie) do form brutalnych (ciężkie pobicie). W sytuacji, gdy agresja fizyczna jest powtarzana, mówimy o długotrwałym znęcaniu się, któremu z reguły towarzyszy agresja słowna, tj. używanie obelżywych słów mających podkreślić bezwartościowość i winę ofiary. Do kategorii nadużyć cielesnych zaliczane są również relatywnie rzadkie nadużycia seksualne.

Eksterminacja – świadome dążenie do skrócenia „bezwartościowego” lub przepojonego cierpieniem życia osoby starszej. Specyficzną formą tej postaci ageizmu jest **eutanazja**, w sytuacji gdy nie jest wyrazem świadomej woli chorego, lecz jedynie wynikiem decyzji lekarzy czy opiekunów osoby starszej.

Powyższa lista przejawów ageizmu uporządkowana została od postaci najmniej potencjalnie uciążliwych do tych o najcięższym kalibrze. Jednakże to wrażliwość konkretnej osoby starszej, jej podatność na specyficzne formy dyskryminowania decyduje o rzeczywistym stopniu uciążliwości. Pamiętać przy tym trzeba, iż poszczególne przejawy niekiedy są „wbudowane” w schemat działania instytucji społecznych – rodziny czy różnorodnych organizacji społecznych – a tym samym mało wyraziste i trudne do wychwycenia. Przykładowo, nadopiekuńczość może być traktowana jako wyraz sprawnego działania instytucji wsparcia społecznego, zaś wiele przejawów nadużyć finansowych w rodzinie może rozmywać się w ramach wspólnego gospodarowania członków rodziny, będąc traktowanymi jako „wewnątrzrodzinne rozliczenia”.

1.6. ZWALCZANIE DYSKRYMINACJI ZE WZGLĘDU NA WIEK

Badacze zagadnienia dyskryminacji ze względu na wiek, kiedy mówią o strategiach zmian i przyszłości ageizmu, preferują albo mówienie o małych, konkretnych krokach, jakie winno się podejmować (Palmore 2005c), albo wychodzą z założenia, że poprawa edukacji kolejnych pokoleń, wzrost zamożności seniorów i ich znaczenia jako „srebrnych konsumentów”, poprawa ich stanu zdrowia, wzrastająca wiedza społeczeństwa na temat specyfiki osób starszych, starzenia się i starości (a zatem zmniejszenia się skali stereotypów) oraz generalny trend do eliminacji skali uprzedzeń z różnych przyczyn jako „uzewnętrzonego” czynnika podejmowanych działań samoistnie doprowadzą do ograniczenia skali ageizmu (Palmore 2005b).

Przyjrzyjmy się bliżej proponowanym krokom mającym na celu ograniczanie skali dyskryminacji seniorów, działaniom innym niż te o charakterze „strukturalnym” czy charakterze „megatrendów”, a zatem takim, jakie można utożsamić ze wspomnianymi powyżej drobnymi krokami.

Działania takie z reguły dzielone są na te podejmowane przez jednostki i grupy (Palmore 2005c).

W przypadku tych pierwszych podkreśla się ważność działań takich, jak:

- upowszechnianie wśród krewnych, znajomych i innych osób, z którymi dana jednostka się regularnie spotyka, faktów o sytuacji zdrowotnej i społecznej seniorów w celu zwalczania stereotypów i błędnych, a z reguły krzywdzących, opinii na temat osób starszych;
- informowanie rodziny, przyjaciół i znajomych o pochodzących z własnego doświadczenia przykładach stykania się ze stereotypami, uprzedzeniami i błędnymi opiniami odnośnie do wyglądu starości i sytuacji osób starszych;
- unikanie opowiadania ageistowskich dowcipów, podobnie jak wyrażanie dezaprobaty w sytuacji, gdy jest się słuchaczem takowych;
- unikanie ageistowskiego języka (zarówno form językowych nieneutralnych wartościowo – staruch, dziad – jak i takich, które samoistnie wywołują skrajzenia zaawansowanego wieku i starości z chorobą, upośledzeniem i śmiercią), a w przypadku wysłuchiwanie naznaczonych takim piętnem wypowiedzi zwracanie uwagi na język mówcy;
- bojkotowanie produktów wytwórców, którzy mniej lub bardziej świadomie używają ageistowskich kampanii promocyjnych;
- głosowanie w wyborach na takich kandydatów, którzy podkreślają wagę osób starszych, konieczność ich destygmatyzacji i budowania poprawnych relacji międzypokoleniowych;
- informowanie odpowiednich instytucji walczących z dyskryminacją (np. Rzecznik Praw Obywatelskich, Urząd ds. Konkurencji i Ochrony Konsumentów,

lokalne i regionalne władze) w przypadku, gdy dana jednostka styka się z przejawami ageizmu instytucjonalnego oraz wspieranie osób wnoszących takie sprawy poprzez chętnie bycie świadkiem potwierdzającym dyskryminację.

Z kolei w przypadku, gdy mowa jest o działaniach grupowych, tj. podejmowanych zazwyczaj przez zorganizowane grupy, bardzo często o charakterze zinstytucjonalizowanym, jako najważniejsze, warte podjęcia inicjatywy, należy wymienić:

- redukcję uprzedzeń wobec seniorów poprzez upowszechnianie wiedzy o rzeczywistych charakterystykach i problemach tej kategorii, w tym i poprzez ułatwianie kontaktów między niespokrewnionymi przedstawicielami różnych pokoleń (tzw. projekty międzypokoleniowe);
- dostarczanie pomocy prawnej osobom podejrzewającym, że spotkały się z gorszym traktowaniem niezgodnym z prawem, w tym i pomoc na dalszych etapach (pomoc prawna w zakresie przygotowania i prowadzenia procesu sądowego);
- przygotowywanie propozycji zmian konkretnych przepisów, organizowanie poparcia wyborców dla tych rozwiązań, co z kolei wzmaga zainteresowanie przygotowanymi propozycjami przez władze pochodzące z wyborów powszechnych;
- organizowanie marszy, pikiet i innych – tym razem o pozytywnym wydźwięku – imprez promujących walkę z dyskryminacją ze względu na wiek;
- edukowanie seniorów i polityków odnośnie do politycznych aspektów zjawiska ageizmu (ukryty ageizm instytucjonalny, tj. negatywne nastawienie do seniorów wbudowane w kulturę organizacyjną danej instytucji);
- zachęcanie seniorów do uczestnictwa w wyborach (w tym i ułatwianie oddawania głosu osobom obłożnie chorym czy zamieszkującym w instytucjach opiekuńczo-pielęgniacyjnych) i oddawania głosów na kandydatów otwarcie wspierających osoby starsze;
- budowanie lokalnych, regionalnych i krajowych partnerstw skupiających organizacje społeczne, polityczne i wyznaniowe chcące wspólnych działań na rzecz ograniczenia praktyk dyskryminacyjnych.

Jak zatem widać, w zasadzie każda jednostka może w jakiś sposób podjąć próbę zmniejszenia skali dyskryminacji ze względu na wiek. Problemem jest w przypadku działań indywidualnych bardziej – wynikająca ze wspomnianych wcześniej kulturowych uwarunkowań – kwestia ageizmu *implicite*, a zatem takich przekonań i działań, które są traktowane jako „naturalne”, a zatem nie są postrzegane w kategoriach nierównego i nieusprawiedliwionego innego traktowania osób starszych⁴. Z kolei w przypadku działań o charakterze zbiorowym praktycz-

⁴ Według psychologów (Levy, Banaji 2002), istnieją dwa typy ageizmu indywidualnego – *explicite* (świadomy) i *implicite* (nieświadomy). Pierwszy z nich to uprzedzenia i praktyki dyskryminacyjne bazujące na świadomym, celowym, a niekiedy racjonalnym

nym problemem jest kwestia tego, kto ma podejmować działania inicjujące – rola ta powinna przypadać przede wszystkim samoorganizacjom seniorów, a zatem pojawia się samoistnie problem pozyskiwania lokalnych liderów zmian, a zatem takich seniorów, którzy mają – z jednej strony – chęć, energię i autorytet, z drugiej zaś wiedzę, co można zrobić i z jakich form wsparcia publicznego skorzystać.

W Polsce coraz lepiej zdajemy sobie sprawę z powyższych możliwości działania, choć wciąż, jak pokazują badania empiryczne (*Stop dyskryminacji...* 2005; Szatur-Jaworska 2008; *Strategie działania...* 2012; Szatur-Jaworska, Szukalski 2014), znaleźć można wiele przejawów zaniedbań, mnogość barier czy wręcz praktyk dyskryminacyjnych, prowadzących do stwierdzenia, iż walka z ageizmem w rzeczywistości dopiero się zaczęła. Zapobieganie to widoczne jest przede wszystkim w przypadku „przedsektorów”, czyli w przypadku starszych pracowników. Grupa ta, np. dzięki modyfikacji *Kodeksu Pracy* w 2004 roku, jak i zmianom dokonywanym przez Sąd Najwyższy interpretacji przepisów odnoszących się do nabycia prawa do świadczenia emerytalnego i jednoczesnego wykonywania pracy, jest obecnie zdecydowanie lepiej – przynajmniej w świetle prawa – zabezpieczona przed praktykami ageistowskimi. Innymi widocznymi w Polsce działaniami są te podejmowane przez Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów, prowadzące do lepszego uświadamiania sobie przez osoby starsze ich praw konsumenckich i zapobiegania ich wykorzystywaniu (UOKiK 2012). Z kolei np. w przypadku ochrony zdrowia znajdujemy się dopiero na etapie identyfikacji i diagnozowania przejawów, typów i skali dyskryminacji (Kropińska 2013).

1.7. PODSUMOWANIE

Wymienione w niniejszym opracowaniu kulturowe uwarunkowania dyskryminacji seniorów wskazują, że proces zróżnicowanego traktowania ludzi na podstawie ich wieku jest silnie osadzony we współczesnych społeczeństwach, w tym i w polskim. W efekcie wątpić należy, aby możliwe było w krótkim czasie wyeliminowanie ageizmu. Bardziej realistyczne jest oczekiwanie, że dzięki różnorodnym działaniom możliwe jest zmniejszenie jego skali, poprzez wykluczenie jego najbardziej dotkliwych przejawów.

Najskuteczniejszym na dłuższą metę sposobem zwalczania dyskryminacji ze względu na wiek jest upowszechnianie informacji na temat stanu zdrowia, sprawności i samodzielności na różnych etapach wieku starszego w celu eliminacji

podłożu. Drugi rodzaj to ageizm „podskórny” – uczucia i zachowania wobec osób starszych, które „istnieją i działają nieświadomie, bezintencyjnie, poza kontrolą” (Levy, Banaji 2002, s. 51). W przypadku tego *explicite* wyraźnie się on zmniejsza z wiekiem, prowadząc do wyraźnego przeważania po osiągnięciu 70. roku życia pozytywnych sądów na temat starości nad negatywnymi. Tymczasem poziom ageizmu *implicite* jest mało zmienny wraz z przechodzeniem do starszych grup wieku.

narosłych od wielu dekad stereotypów na ten temat. Informacje te wskazują bowiem na trzy zagadnienia ważne z praktycznego punktu widzenia. Po pierwsze, na zdecydowanie przeważającą frakcję sprawnych, samodzielnych seniorów do pewnego wieku, w polskich realiach do wieku 75–80 lat. Po drugie, na występowanie olbrzymiego zróżnicowania sytuacji zdrowotnej osób w tym samym wieku. Po trzecie, długookresową poprawę stanu zdrowia jednostek w tym samym wieku, będącą konsekwencją coraz lepszych warunków życia i coraz wyższego poziomu wykształcenia kolejnych roczników osiągających cezurę wieku starszego.

Powyższe fakty – choć oczywiste dla każdej logicznie myślącej jednostki – są słabo znane, ulegając stereotypowemu postrzeganiu starości i osób starszych. Stereotypy te, „dozbrojone” uprzedzeniami, prowadzą do dyskryminacji ze względu na wiek, dodajmy z reguły o negatywnym charakterze. Miejmy nadzieję, że skala niedoinformowania będzie się zmniejszać wraz z różnorodnymi akcjami społecznymi podejmowanymi przez różne instytucje (od Biura Rzecznika Praw Obywatelskich po instytucje społeczeństwa obywatelskiego), ale głównym powodem zmiany sposobu myślenia o seniorach będzie konstatacja wynikająca z obserwacji, iż otacza nas coraz liczniejsze grono osób sześćdziesięcio-, siedemdziesięcio-, osiemdziesięcioletnich nie pasujących do świata stereotypów, aktywnych, sprawnych mimo pewnych ograniczeń.

LITERATURA

- AgeUK, 2011, *Ageism in Europe. Findings from the European Social Survey*, http://www.ageuk.org.uk/Documents/EN-GB/For-professionals/ageism_across_europe_report_interactive.pdf?dtrk=true.
- Binstock R.H., 2010, *From compassionate ageism to intergenerational conflict?*, „The Gerontologist”, 50(5), s. 574–585.
- Bytheway B., 1995, *Ageism*, Open University Press, Buckingham, Philadelphia, 143 s.
- Bytheway B., 2005, *Ageism*, [w:] Johnson M.J. (red.), *The Cambridge handbook of age and ageing*, Cambridge University Press, Cambridge, s. 338–345.
- CBOS, 2009, *Polacy wobec ludzi starszych i własnej starości*, Warszawa, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2009/K_157_09.pdf.
- Kropińska S., 2013, *Dyskryminacja osób starszych ze względu na wiek w polskim systemie ochrony zdrowia*, Uniwersytet Medyczny im. K. Marcinkowskiego w Poznaniu, niepublikowana praca doktorska, <http://www.wbc.poznan.pl/Content/298683/index.pdf>.
- Levy B.R., Banaji M.R., 2002, *Implicit ageism*, [w:] Nelson T.D. (red.), *Ageism. Stereotyping and prejudice against older persons*, MIT Press, Cambridge, Mass., London, s. 49–75.
- Palmore E.B., 1990, *Ageism: negative and positive*, Springer Publishing Company, New York, 219 s.
- Palmore E.B., 2005a, *Age segregation*, [w:] Palmore E.B., Branch L., Harris D.K. (red.), *Encyclopedia of ageism*, The Haworth Pastoral Press, New York, s. 15–17.
- Palmore E.B., 2005b, *Future of ageism*, [w:] Palmore E.B., Branch L., Harris D.K. (red.), *Encyclopedia of ageism*, The Haworth Pastoral Press, New York, s. 155–158.

- Palmore E.B., 2005c, *Change strategies*, [w:] Palmore E.B., Branch L., Harris D.K. (red.), *Encyclopedia of ageism*, The Haworth Pastoral Press, New York, s. 60–62.
- Stop dyskryminacji ze względu na wiek*, 2005, Akademia Rozwoju Filantropii, Warszawa, 115 s.
- Strategie działania w starzejącym się społeczeństwie. Tezy i rekomendacje*, 2012, Biuro RPO, Warszawa, <http://www.rpo.gov.pl/pliki/13541772380.pdf>, <http://hdl.handle.net/11089/5581>.
- Suzman R.M., Manton K.G., Willis D.P., 1992, *Introducing the oldest old*, [w:] Suzman R.M., Willis D.P., Manton K.G. (red.), *The oldest old*, Oxford University Press, Oxford–New York, s. 3–14.
- Szatur-Jaworska B. (red.), 2008, *Stan przestrzegania praw osób starszych w Polsce. Analiza i rekomendacje działań*, „Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich – Materiały”, 65, <http://www.rpo.gov.pl/pliki/12228594450.pdf>.
- Szatur-Jaworska B., Szukalski P. (red.), 2014, *Aktywne starzenie się – Przeciwdziałanie barierom*, Wydawnictwo UŁ, Łódź, 163 s.
- Szukalski P., 2008, *Ageizm – dyskryminacja ze względu na wiek*, [w:] Kowaleski J.T., Szukalski P. (red.), *Starzenie się ludności Polski – między demografią a gerontologią społeczną*, Wydawnictwo UŁ, Łódź, s. 153–184, <http://dspace.uni.lodz.pl:8080/xmlui/handle/11089/3607>.
- Szukalski P., 2012, *Solidarność pokoleń. Dylematy relacji międzypokoleniowych*, Wydawnictwo UŁ, Łódź, 206 s., <http://hdl.handle.net/11089/6012>.
- Szukalski P., 2014, *Zapóźnienie kulturowe jako ryzyko przyszłości? Kilka uwag na marginesie badań nad aktywnym starzeniem się*, [w:] Strzelecki Z., Kryńska E., Witkowski J. (red.), *Kryzys jakości życia*, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” PAN, Warszawa, s. 60–72, <http://dspace.uni.lodz.pl:8080/xmlui/handle/11089/5057>.
- Urbaniak B., Wiktorowicz J. (red.), 2011, *Raport z analizy programów skierowanych do osób 50+ zrealizowanych w Polsce w latach 2004–2009*, UŁ, Łódź, 228 s.
- UOKiK (Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów), 2012, *Poradnik o sprzedaży bezpośredniej dla starszych i młodszych konsumentów*, <https://uokik.gov.pl/poradniki.php>.

Abstract

Age discrimination means uneven treatment of individuals due to their age. The most frequently the discrimination is oriented towards the elderly, limiting their engagement in activities and (self)esteem. The paper is aimed at presentation ageism and is focused on its cultural determinants, manifestations, spatial distribution in contemporary Europe and on counter-activities which should be undertaken to reduce extent of the age discrimination. Specific attention is paid to cultural determinants of ageism emergence.

Key words

Age discrimination, ageism, barriers to activities of the elderly, the aged, social activity.